

буваючи під сильним впливом ідей М. Драгоманова та В. Антоновича, юнак переконаний, що український народ має давню та тривалу історичну традицію, яка своїми коренями сягає часів Київської Русі. А звідси й висновок гімназиста – історико-літературні твори тієї доби – "Слово", "Літопис Нестора", "Повчання Володимира Мономаха" – це родоначальники творів малоруської словесності [5, с. 45]. Як найважливіший аргумент своїх поглядів, М. Грушевський висуває тезу про спорідненість сучасної йому мови із мовою давньоруських літописів. У плані формування поглядів М. Грушевського на український історіографічний процес важливою є також його критика теорії М. Погодіна про російське населення Київщини до монголо-татарського нашествия. І хоча ця критика побудована на аргументах, запозичених із праць В. Антоновича та М. Драгоманова, а не на самостійних джерельних студіях, вона дозволяє говорити про сформованість провідних елементів історіографічної концепції М. Грушевського вже в гімназійні роки.

Цікавою є також перша фіксація поглядів М. Грушевського на періодизацію вітчизняного історіографічного процесу, які він розвинув, конспектуючи рецензію М. Драгоманова на книгу І. Прижова "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVII век", що була опублікована у журналі "Вестник Европы". Найдавнішим періодом "української словесності" М. Грушевський називав літературу Київської Русі. Це, на його думку, час формування писемності та історіографічної традиції на наших землях, представленої чисельними творами, що складають золотий фонд європейської культури. Ця літературна спадщина "... першого періоду Русі, – зауважував М. Грушевський у щоденнику, – була малоруська і відмітною рисою характеру її була войовничість, спрага подвигів, що пом'якшувалася тією м'якою, поетичною рисою народного характеру, яка і досі становить головну рису характеру малоруса" [5, с. 348]. Далі слідує писемність "періоду литовського володіння", що не залишила після себе значних літературних творів. Після нього юнак виокремлює період боротьби з поляками. Консолідація всіх прошарків українського народу довкола ідеї боротьби за свої права та свободи із чужинською владою породила, на думку гімназиста, значну за обсягом і глибину за змістом літературу. Проте неслухно, наголошує він, пояснювати такий розквіт культури лише обставинами польсько-українського протистояння та необхідністю збереження національної самототожності – "... це був необхідний наслідок із попередньої духовної діяльності народу". Саме в цей період, стверджує М. Грушевський, "відразу здобуває повний розвиток істо-

ріографія", що значно випереджає за рівнем свого розвитку історичну думку росіян. Цей період закінчився з приєднанням України до Росії та знищенням запорізької Січі. Проте, незважаючи на антиукраїнську політику та асиміляційні зусилля російського царату, підкреслює юнак, Україна не втратила власної культурної самобутності, а завдяки самовідданій діяльності вітчизняних інтелектуалів набули подальшого розвитку література та історіографія [5, с. 47].

Гімназійна доба стала початком становлення М. Грушевського як цілісної, зрілої та здатної критично мислити особистості зі своєрідним поєднанням романтично-позитивістсько-раціоналістичних поглядів. Практично до закінчення гімназії Михайло, вибираючи життєвий шлях, вагався між літературою та історією. Вибір історії як професійного шляху певною мірою зумовила матуральна криза – про це чітко у своїх "Споминах" пише сам учений [7, 1988, № 12, с. 125]. Історіографічні погляди формувалися під впливом праць М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, А. Скальковського, М. Максимовича, О. Марковича, П. Куліша. Саме їх творчість стала як своєрідним імпульсом для історіографічної рефлексії М. Грушевського, так і першим об'єктом його критики. Солідні науково-пізнавальні підвалини, закладені двадцятилітнім юнаком, дозволили сформувати йому провідні елементи власної історіографічної концепції, що з певними видозмінами були пронесені через усе творче життя.

1. Бурлака Г. "Співи мої сумні – йдете ви меж люде..." // Михайло Грушевський: Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
2. Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський). – Дніпропетровськ, 1998.
3. Гурч І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994.
4. Грушевський М. Автобіографія, 1906 р. // Великий Українець. – К., 1992.
5. Грушевський М. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
6. Грушевський М.С. Русская история до воцарения дома Романовых. – ЦДІАК. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 99, арк. 1–81 зв.
7. Грушевський М. Спомины // Київ. – 1988. – № 9.
8. Грушевський М. Щоденник // Київська старовина. – 1993. – № 3.
9. Зашкільняк Л. М.С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) // Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.). – К., 1997.
10. Зашкільняк Л. Славистика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов'язності. – Л., 1994. – Вип. 46.
11. Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). – Л., 1996.
12. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991.
13. Ульяновський В.І. Незнана рання праця М.С. Грушевського з русистики та джерелознавства // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2.

Надійшла до редколегії 20.02.06

Л. Чугаєвська, асп.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ В ЕМІГРАЦІЇ В 1920-ТІ РОКИ

Досліджено наукову і політичну діяльність М. Грушевського в еміграції у 1920-х рр. Висвітлено його співпрацю з українськими студентами в Європі.

The article is dedicated a complex position of Ukrainian students abroad and work M. Grushevskogo with students in emigration in 1920-th years.

М. Грушевський походив із роду Грушів, що осів у Чигиринському повіті на Київщині у XVIII ст. Він народився 29 вересня 1866 р. в Холмі в сім'ї вчителя греко-уніатської гімназії Сергія Федоровича Грушевського. Проте свої молоді роки, починаючи з 1869 р., Михайло Сергійович провів на Кавказі. У 1886–1894 рр. Грушевський навчався і проводив наукові дослідження на історико-філологічному факультеті Київського університету. В університеті працював і розпочав свою наукову діяльність під керівництвом Володимира Антоновича. З часом Михайло Грушевський стає помітною постаттю в історії України. Він не просто писав історію, а особисто

брав у ній безпосередню участь і творив її. Не було жодної ділянки суспільного життя, у якій він не брав участі. Уже в березні 1917 р. Михайло Грушевський стає головою Української Центральної Ради, а потім і першим президентом Української Народної Республіки. Однак уже в 1919 р. М. Грушевський, відсторонений політичними діями від державного будівництва, виїхав до Чехословаччини, згодом переїхав до Австрії й оселився в Бадені біля Відня [2].

Учений розгорнув в еміграції широку наукову і публіцистичну діяльність, відстоюючи національно-політичні права України перед світом. Він вважав, що

© Л. Чугаєвська, 2007

період активної української політики на деякий час минув, й український національно-визвольний рух тимчасово має зайняти оборону. Свої зусилля Михайло Грушевський спрямовував на те, щоб проаналізувати причини поразки української революції 1917 р. На його думку, це був пасивний період української політики, який може довго тривати, але збагачений досвідом революційних подій і загартований у нових умовах зможе вибухнути з новою силою і досягти своєї мети [7, с. 59]. За словами самого М. Грушевського, він вирішив перевести свою роботу за кордон, поки на Україні утвориться правління, яке буде спиратися на дійсних представників трудового народу.

За кордоном Михайло Сергійович веде переговори з різними політичними діячами. Бере участь у Міжнародному кооперативному конгресі, у соціалістичній Конференції в Амстердамі і в Міжнародному конгресі Другого інтернаціоналу в Люцерні (Швейцарія) разом з іншими представниками українських соціал-демократів та соціал-революціонерів. Тут їм вдається провести постанову Конгресу про право на політичну самостійність народів колишньої Росії, і в тому числі України. Усе ж усі зусилля були марні. Світова політика іде своєю дорогою. "На моїх очах, — говорив М. Грушевський, — розліталися останні ілюзії, які ще були у деяких українських оптимістів". Після тимчасового завершення своєї політичної діяльності Михайло Грушевський переключає свої зусилля і свій потенціал на наукову роботу. У 1919 р. у Відні Михайло Сергійович, разом з українськими діячами П. Христюком, М. Ковалевським, О. Севрюком та іншими складає проєкт створення Українського соціологічного інституту, як спеціальної установи, що ставить своїми завданнями стежити за світовим соціальним рухом, соціологічними дослідженнями та національними організаціями, які представляли соціальний рух, інформувати їх про соціальний український рух та українську літературу. На основі інституту він продовжував свою науково-дослідну й педагогічну діяльність [8]. Український соціологічний інститут проіснував до 1924 р. За цей час М. Грушевський написав і видав видатні свої праці, такі як "Початки громадянства", перший том "Історії української літератури", працював над дев'ятим томом історії України-Руси. Вийшли також деякі й інші не менш важливі наукові твори, які мали важливе значення для обґрунтування української національної ідеї, піднесення української проблеми на міжнародному рівні [7, с. 60].

Внаслідок Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань українського народу його землі опинилися в складі інших держав. У 1920-ті рр. за кордоном опинилося багато активних борців за національне і соціальне визволення українців, які емігрували через тяжкі економічні, соціальні та політичні умови перебування. Серед емігрантів була велика кількість українських студентів, яких у перші повоєнні роки нараховувалося близько 6 тис. осіб [10]. Історичне призначення генерації студентства полягає в активній боротьбі за національне і соціальне визволення свого народу. Формою цієї боротьби було влаштування по всіх головних місцях Європи, де є хоч троє українські студенти, мітингів протестів проти того насильства, яке чинять окупанти над українською молоддю. Показати всій Європі те, що українська нація існує і повинна існувати самостійно, таке найголовніше завдання ставили перед собою українські студенти, а також вчені, науковці та інші українські політичні та громадські діячі, які перебували в еміграції [11]. Значне зростання кількості студентів в еміграції спостерігалось в 1921–1933 рр. Це зумовлено заборонами українських навчальних закладів урядами Польщі і Румунії та скасуванням українських ка-

федр у Львівському й Чернівецькому університетах. Такий перебіг подій засвідчував політику цих держав у процесах денаціоналізації українців. Так, 14 серпня 1919 р. ректор Львівського університету оголосив, що буде приймати на навчання лише тих представників своєї держави, які виконали обов'язок військової служби в польській армії, а також підданих союзних з Польщею держав. Намагання польського уряду ускладнити українському студентству виїзд за кордон лише посилювало у них таке прагнення [6]. Перша світова війна внесла значне погіршення у матеріальне забезпечення всіх галузей культури та науки, особливо постраждали університети. У багатьох країнах світу справою матеріального забезпечення навчальних закладів після війни зайнялися уряди, а також різні благодійні організації та студентські добровільні товариства.

М. Грушевський акцентував свою діяльність в еміграції на допомозі українським студентам. Однак життя українського студентства в інших державах було також не солодке. Не вистачало грошей на проживання, уже не кажучи на навчання, тому для забезпечення грошової допомоги українських студентів в еміграції М. Грушевський намагався налагодити зв'язок і співпрацювати з іноземними фондами, особливо з американськими представниками. Для полегшення матеріального забезпечення українського студентства в Чехословаччині Михайло Грушевський особисто спілкувався з президентом Т. Масариком, щоб той у свою чергу звернув увагу на українське студентство і на його матеріальне забезпечення [5].

Ніщо так не вражало в студентському еміграційному житті, як велика розпорошеність, відсутність спільних дій, тому першим завданням студентів в еміграції було об'єднання. Українські студенти поодиночі намагалися вступити до місцевих вищих навчальних закладів, але це мала можливість зробити лише невелика кількість українців. Почали виникати пропозиції і розмови про створення українського університету за кордоном. Першим таким навчальним закладом став Український вільний університет. Заснований він був у Відні Союзом українських журналістів і письменників, головою якого в той час був д-р Володимир Кушнір. Віденський союз українських журналістів та письменників мав у своєму складі академічну секцію, яка ще в листопаді та грудні 1920 р. у зв'язку зі збільшенням української академічної молоді у Відні, організувала там наукові лекції для студентів-емігрантів. Згодом ці лекції перетворилися у систематичні курси. Їх керівником і куратором було обрано Михайла Грушевського. Разом із цим він виконував функції ректора майбутнього українського вільного університету. Разом з Д. Антоновичем Михайло Грушевський відпрацювали першу організаційну схему українського університету. Заступником ректора і деканом філософського факультету був обраний Ст. Дністрянський. З початком роботи почали виникати розбіжності на ґрунті подальшої організаційної діяльності студентів. Керівництво університету розділилося на дві течії. Одні бачили потребу у заснуванні українського вільного університету на зразок західно-європейських університетів. Цю течію очолював професор Ол. Колесса. Друга течія, яку очолював проф. Михайло Грушевський, відстоювала думку, що університет не повинен мати обов'язкової системи викладання. Представники цієї течії вважали необов'язковим мати університетську кваліфікацію професорсько-викладацького складу. Це питання висунули на загальне обговорення і врешті-решт більшість професорського складу проголосували за організацію у Відні хоч і вільного недержавного українського університету, але університету, який буде існувати за загальноновизнаними західноєвропейськими державними зразками. Ця перша течія і перемогла. Внаслідок цього Ми-